

МІНЛИВІСТЬ ЕКСТЕР'ЕРНИХ ПОКАЗНИКІВ ЛИСИЦІ ІЗ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Волох А. М.¹, Роженко М. В.²

¹ Таврійська державна агротехнічна академія,

пр-т Б. Хмельницького, 18, м. Мелітополь, 72312, Україна

² Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

Шампанський пров., 2, м. Одеса, 65058, Україна

Відсутність регіональних досліджень з морфології тварин створює значні перешкоди для розуміння мікроеволюційних процесів та подальшого вдосконалення еволюційної теорії. То ж при різнобічному вивченні лисиці на півдні України, певна увага приділялася дослідженню її екстер'єру. Зважаючи на те, що публікацій з даного питання обмаль, метою даної роботи було висвітлення екстер'єрних особливостей тварин із регіону, який відзначається спекотним і сухим літом, чергуванням зимових відлиг і морозяних днів на тлі потужних вітрів.

Матеріал для даної публікації було зібрано в 1976-1999 рр. на території Запорізької, Херсонської та Одеської областей. Всього було досліджено 60 самців і 49 самиць лисиці, здобутих в процесі полювання з 22-28 листопада по 1 лютого; їх виміри здійснювалися за стандартною методикою. Враховуючи, що молоді лисиці на початок полювання за екстер'єром не поступаються дорослим, розподіл тварин за віком не проводився.

Екстер'єрні та краніологічні дослідження звичайної лисиці, проведені різними дослідниками, показали значну географічну мінливість багатьох ознак. Вважається, що вона є найбільшою серед всіх відомих сучасних хижаків, що пов'язано з майже космополітичним ареалом і великою індивідуальною мінливістю представників роду *Vulpes*. Цьому також сприяє велика плодючість тварин, рання статева зрілість, добра пристосованість до різних умов - від створення осередків у містах до існування у пустелях. Завдяки здатності лисиці до далеких міграцій, відбувається інтенсивний обмін генами, що нівелює результати мікроеволюційного процесу. Наслідком цього є незначна міжпопуляційна дивергенція за окремими ознаками та їх сукупністю. Адже відомо, що багато тварин за 1-2 роки можуть віддалятися від місць народження на 27-50 км, а окремі здатні мігрувати на 120-800 км. Хоча найбільш далекі мандрівки здійснюють здебільшого самці, такі випадки відомі і для самок.

Однак, незважаючи на це, лисиці із південної України поступаються представникам більш північних угруповань майже за всіма екстер'єрними ознаками. Винятком являється лише довжина хвоста, за якою вони достовірно переважають тварин із Полісся та лісостепової зони. Зазначена перевага може бути наслідком локального впливу на організм високого температурного градієнту та значної суми позитивних температур, які характерні для півдня. Адже хвіст являється важливим ектосоматичним органом для викидів надлишку фізіологічного тепла і суттєво контролюється природним добром у багатьох видів ссавців. Цікаво, що найбільші популяційні розбіжності зафіксовані серед самців; лише за масою тіла самки лісо-' степу суттєво більші за лисиць із степової зони. Скоріше за все, це можна пояснити тривалою прив'язаністю самок до місця знаходження малят, що призводить до скорочення площі використання кормових ресурсів. Наслідком подальшого тяжіння тварин жіночої статі до місць народження, яке має спадкову природу, є недостатнє забезпечення тварин відновною енергією у період найбільшого росту та фізіологічного розвитку. У гірській місцевості (Кавказ, Крим, Памір та ін.) спостерігається здрібнення форм як за екстер'єром, так і за краніологічними показниками, причиною якого може бути загальний дефіцит кормів. Кримська гірська лисиця, виділена А. А. Браунером в особливий підвид *V.v. krymensis*, достовірно є найменшою серед представників виду в Україні.

Таким чином, лисиці із південних районів України являються найменшими за більшістю екстер'єрних і краніологічних ознак серед рівнинних угруповань в Україні (табл. 1). Ця відміна також може бути наслідком природного добору дрібних тварин, більш стійких до тривалого впливу високих температур, що має відповідне фізіологічне пояснення. Найменш мінливими показниками являються маса тіла ($CV=0,4-1,0\%$), довжина стопи ($CV=0,8-1,4\%$) та висота вуха ($CV=0,9-1,7\%$). Незважаючи на загальні невеликі розміри, для тварин південних популяцій характерний значний статевий диморфізм за всіма екстер'єрними показниками.

Екстер'єрні особливості лисиць із південних районів України

Показники	n	Стать	M ± m	Limit	σ
Маса тіла, кг	60	♂	6,2 ± 0,13	4,0 – 8,5	1,00
	49	♀	5,1 ± 0,09	4,2 – 7,0	0,61
Довжина тіла, см	51	♂	75,7 ± 0,63	64,0 – 86,0	4,47
	46	♀	68,7 ± 0,69	60,0 – 77,6	4,66
Довжина хвоста, см	53	♂	42,0 ± 0,51	34,0 – 49,0	3,70
	45	♀	38,7 ± 0,48	33,0 – 45,0	3,24
Довжина стопи, см	51	♂	16,4 ± 0,13	14,4 – 18,0	0,91
	45	♀	15,0 ± 0,17	12,0 – 17,0	1,17
Висота вуха, см	43	♂	9,4 ± 0,17	7,4 – 14,0	1,14
	34	♀	8,6 ± 0,16	7,0 – 11,0	0,93

Північні угруповання виду характеризуються більшими параметрами екстер'єрних та краніологічних показників. Виявлена у свій час міжпопуляційна дивергенція за багатьма ознаками дала привід для виділення різними дослідниками на території України 4 підвидів. Однак, сучасні дослідження Л. С. Шевченко на значно більшому матеріалі, чим було використано для опису географічних форм, не підтвердили сучасного існування деяких з них. Достовірно зараз" можна диференціювати лише два підвиди: середньоєвропейський (*V. u. crucigera* Bechst., 1789), ареал якого охоплює більшу частину нашої країни, та кримський (*F. v. krymensis* Brauner, 1914).

Загалом можна констатувати зростання екстер'єрних та краніологічних показників лисиці упродовж ХХ ст. Зазначена тенденція упродовж філогенезу може бути наслідком взаємного впливу планетарного потепління і антропогенного фактору. Перше, хоча і не призвело до суттєвого зростання середньої температури середовища, яке могло б викликати якісні зміни розмірів тіла та черепа, але сприяло розширенню харчових можливостей на протязі критичного зимового періоду. Друге полягає в інтенсивній трансформації природних лісів і степів в агроценози, а також впровадження у культуру озимини на великих площах всієї Середньо-Руської рівнини. Останнє призвело до розселення звичайної (*Microtus arvalis*) і гуртової (*M. socialis*) кориць, а також сприяло зростанню їх виживаності і чисельності. Окрім збільшення загальної біомаси дрібних гризунів, які являються узимку основними харчовими об'єктами лисиці, значно збагатився її кормовий раціон за рахунок розширення площ під посіви соняшника та кукурудзи, сади та виноградники. Наслідком взаємовпливу зазначених факторів стала інтенсивна соматична акселерація і більш повна реалізація норми реакції, що призвело до згладжування міжпопуляційної дивергенції майже до її повної втрати за деякими ознаками.